

1. הפואמה

יהודה לייב גורדון הינו הנציג הבולט ביותר מבין היוצרים העבריים בתקופת ההשכלה. יל"ג החל בפעילותו הספרותית בהיותו בן 20 והמשיך בפעילות זו ארבעים ושתיים שנה. יצירתו של יל"ג כוללת שירים, משלים, פואמות, סיפורים, מאמרים ופיליטונים. יצירותיו הראשונות טבועות בחותם הרומנטיקה, הוא כתב פואמות רומנטיות ומליציות על "אהבת דוד ומיכל" ועל "דוד וברזלי" אשר נכתבו בשפה המקראית והתאפיינו ביסוד אלגורי. אולם בהיותו בן שלושים התחיל לכתוב דברי ביקורת ותוכחה על צורות החיים היהודיים, דרש תיקונים בדת ולבסוף הכריז מלחמה גלויה על התאבנות הדת, הרבנים של הציבור היהודי, על הבערות, האמונות הטפלות של העם הפשוט ועל כל האופי הרוחני השקרי של האומה ברוח רעיונות ההשכלה המאמינים כי העם היהודי חייב להשתחרר מכבלי המסורת והדת ולהתאים עצמו לחברה המודרנית החילונית. כך, שירו "הקיצה עמי" אשר הפך ל"אני מאמין" של המשכילים ברוסיה וכן הפואמה "על קוצו של יוד" בה אעסוק בעבודה זו, התוקפת את האטימות, שרירות הלב והטיפשות של המוסד הרבני בכלל, וביחסו לנשים בפרט (פיינר, 2007).

2. ההקשר ההיסטורי של הפואמה

הפואמה "על קוצו של יוד", הינה הפואמה המזוהה ביותר עם יל"ג, והיא נחשבת כמסמלת את רעיונותיה של תנועת ההשכלה ומשמשת כסמל למאבק לשוויון האישה באמצעות דיון בנושא "העגינות". השינויים במעמד האישה שחלו ברוסיה בתקופת שלטונו של אלכסנדר השני, באמצע המאה ה-19 עוררו תגובות סותרות בהשכלה היהודית אשר המחישו את המאבק בין ישן לחדש. בעבודה זו ברצוני לבדוק מהו יחסו של יל"ג אל האישה בפואמה "על קוצו של יוד" וכיצד יחס זה מעיד על תפישת האישה בתקופה ההיסטורית הנידונה.

2.1 תנועת ההשכלה היהודית ברוסיה

לטענתו של פיינר (2007) תנועת ההשכלה היהודית התקיימה כ-120 שנה, החל משנת 1778 ועד לשנים האחרונות של המאה ה-19. הוא מזהה את "ההשכלה המוקדמת" בכתביהם של טוביה כהן, יהודה לייב מרגליות, משה מנדלסון ואחרים ומתאר כיצד האליטה היהודית החדשה אימצה את ערכי היסוד של תרבות הנאורות האירופית ובייחוד את ההומניזם, הסובלנות הדתית, חירות היצירה והדעה, הביקורתיות, הרציונליזם ותודעת הקדמה, ותיקון החברה היהודית המסורתית לאור הערכים הללו. פיינר (2007) מתאר את תנועת ההשכלה כ"תופעה מרובת גוונים שהישן והחדש נאבקו בתוכה על תרכובות שונות של מינון" ומסביר עד כמה היא תופעה חמקמקה, קשה להגדרה מדויקת. הוא טוען כי ההשכלה היא תופעה דינאמית, המושפעת מהלכי רוח שמקורם בחברה היהודית ומחוצה לה, נענית לאתגרים ומגיבה עליהם.

סלוצקי (1995) טוען כי תנועת ההשכלה ברוסיה, השינויים הכלכליים וחוקי הממשלה ופעולותיה הכשירו את התנאים ליצירתה של ההשכלה היהודית-רוסית, אך מקום לידתה ומקור חייה היה בית הספר הרוסי. באמצע המאה ה-19 התפלגו המשכילים ברוסיה לשני זרמים, זרם אחד קרא להתמזגות בחברה ובתרבות הרוסית, זרם אחר הטיף להתקרבות בלבד אל העם הרוסי תוך שמירה על ערכי היהדות. וגם ביניהם היו גוונים שונים, החל מ-י.ל. גורדון שראה בהתרחקות בני הדור הצעיר מעמם תהליך מעציב ובלתי נמנע ועד לפרץ סמולנסקין שהוקיע את ההולכים מעמם כבוגדים.

תקופת הזוהר של תנועת ההשכלה הגיעה במחצית השנייה של המאה ה-19 בשנות שלטונו של הצאר אלכסנדר השני אשר דגל במדיניות ליברלית, ובה התבססו חוגי המשכילים, חלה השתלבות בכלכלה, פרוחה הספרות העברית, כתבי עת בעברית כמו "המגיד", "הכרמל" ו"המליץ", וכן הספרות העברית המודרנית שזכתה ברומנים ראשונים ובשירה עברית (ברטל, 1992).

ספרות ההשכלה הייתה אחד הביטויים המרכזיים והחשובים של התופעה. במושג זה נכללו כל מגוון החיבורים שלא שויכו לספרות הקאנונית היהודית, ובלט במיוחד מקומן של הפרוזה והשירה המשכילית במהלך המאה ה-19, במיוחד בקרב משכילי ליטא-אד"ם הכהן לבנון, קלמן שולמן, אברהם מאפו, משה ליליינבלום, יהודה לייב גורדון, שלום יעקב אברמוביץ, פרץ סמולנסקיין וראובן אשר ברוידס (ולקין, 2012).

2.2 נשים בתנועת ההשכלה

כהן ופיינר (2006) טוענים כי בחינת היחס של הגברים שהיו את "תנועת ההשכלה" היהודית למעמדן של הנשים, מהווה אבן בוחן לתקפות עולם הערכים החדשני שלהם וללכידותו. שהרי, בדיוק כמו במקרה של "הנאורות", גם במקרה של הגברים שהשתייכו לתנועת ההשכלה, על אף ההצהרות בדבר תפישת עולם חדשנית, נאורה וליברלית התקיים קושי רב בקבלת האישה כשווה לגבר באופן אינטלקטואלי וכמי שלוקחת חלק שווה בתרבות העברית החדשה. בעוד הדת היהודית שימרה את מעמדה הנחות של האישה "קול כבודה פנימה", כמי שמודרת מחיי ההשכלה, לימוד התורה, מודרת מבחינה חוקית ונתונה לשליטת בעלה, ההשכלה לא ראתה בהלכה היהודית כמגדירה את התנהגות האדם, ולהפך, ספרות ההשכלה משקפת ניסיון ליחס "מודרני" לאהבה שעיקרו ביקורת על מוסד השידוך ותיאור של התאהבות הגיבורים, במושגים של רגשות טבעיים שלא הוגבלו על ידי גדרי הצניעות המקובלים. כמו כן, ההשכלה הייתה קשובה לתרבות האירופית ולתופעה של אישה פעילה מבחינה תרבותית. ובכל זאת, למרות הצהרות המשכילים על רצונם להרחיב את השכלת הנשים, נשים לא נתפסו כשותף שווה בתנועת ההשכלה העברית, ואף כי בספרות ההשכלה קיימים תיאורים של גיבוריה אידיאלית והמשכילים גילו התלהבות כאשר הכירו אישה משכילה ואף הקימו בתי ספר לבנות, נותרו הנשים מחוץ למעגל ההשכלה שהייתה "מועדון גברי".¹ המשכילים אמנם רצו בחינוך של הנשים, אך החינוך המשכילי נועדת להכנת האישה לקראת תפקידיה כעקרת בית, רעיה ואם ולא כחלק ממעגלי ההשכלה הגבריים (כהן ופיינר, 2006).

גם כהן (2001) טוענת כי ספרות ההשכלה העברית הינה ספרות גברים טהורה, שנכתבה רובה ככולה על ידי גברים ושרוב רובו של קהל קוראיה הם גברים. כך, המשכיל הינו גבר מהמעמד החברתי המכונה "חוגי הלומדים". כהן טוענת כי בהתאם לזאת, תיאורי האישה ביצירותיהם מעוצבים מתוך הטיה גברית המושפעת מאופייה הגברי של הקהילה.

¹ שם, עמ' 17.